

Haccın Kadınları Dönüştürücü Etkileri**

Zekiye DEMİR*

Özet:

Hac, hemen bütün dinlerde bulunan bir ibadet çeşididir. İslam'da ise şartlarını taşıyanlar için zorunlu bir ibadettir, genelde ifade edildiği gibi İslam'ın beş şartından birisidir.

Hac ibadeti diğer bütün ibadetlerin özelliklerini özünde barındırır. Bunun da hac ibadetini yapan kişilerde birtakım değişimler meydana getirmesi beklenir. Bu çalışmada hac ibadetini yerine getiren, Mekke ve Medine'de kutsal yerleri ziyaret eden 33 kadınla hac ibadetinin dönüştürücü etkilerini konu edinen görüşmeler yapılmıştır. Bu mülakatla kadınların hacca gelmeden önce hac için ne tür hazırlık yaptıkları, hacda nelerden nasıl etkilendikleri, hacda yaşadıkları tecrübenin sonraki hayatlarında bir değişime yol açıp açmayacağı konusundaki düşünceleri ve açacağı düşünülyorsa bu değişimin hangi alanlarda olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hac, Kadın hacılar, Haccın etkileri

The Transformative Effects Of Hajj On Women

Abstract:

Pilgrimage is a kind of worship that can be found in almost all major religions. When we consider İslam, Hajj is one of the five pillars of İslam. It can be said that the Hajj includes whole characteristics of all other worships. Due to this unique feature, it is expected that the Hajj should bring some important changes to life of Hajjis especially in way of life and behaviors after the completion of this holy duty.

* Dr., DİB, Diyanet İşleri Uzmanı

** Eleştiri ve önerileriyle bu çalışmanın son hâlini almasındaki değerli katkılarından dolayı Diyanet İşleri Başkanlığı emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı Sayın Prof. Dr. Raşit Küçük'e teşekkür ederim.

This paper aims to understand the commutative effects of Hajj on women. 33 women haji who fulfilled all obligations of the Hajj and visited all of sacred places were interviewed during their stay in holy places. They were asked about their preparation phase for this duty, their feelings, the most effective situations and their expectations regarding the effects of the Hajj after returning back to home.

Key Words: Pilgrimage, The hajj, Woman haji, Effects of pilgrimage

Giriş

Hac ibadeti, hemen her dinde ve her toplumda mevcut olan bir ibadet türüdür. Bütün dinlerdeki hac ibadetinde, bir şekilde kutsal kabul edilen yerlerin ziyaret edilmesi söz konusudur. Belirli ritüeller çerçevesinde kutsal yerlerin ziyaret edilmesi, dinî hayatın şekillenmesinde önemli bir işleve sahiptir.

Dinlerin farklı nitelikleri olsa da kutsallık, başlangıçtan beri insan tecrübesinin önemli bir parçası olagelmıştır. Kutsallık, kutsal kabul edilen yerlerde, diğer yerlerde olduğundan daha derinden hissedile gelmiştir. Çünkü kutsal yerler, ilahî âlemlerle dünyevi âlemin kesiştiği, Tanrı ile insanın bir nevi bulunduğu ve kişinin kendisini ilahî huzurda hissettiği yerlerdir. Kutsal yerleri ziyaretin sebebi, o mekânın kutsiyetinin bahşedebileceği maddi, manevi ve ahlaki faydaları elde etmektir.¹

Hac ibadetinde genellikle iki önemli kutsal boyut bulunur. Bunlardan biri zaman, diğeri de mekândır. İslam'daki gibi zamanı ve mekânı vahiyle belirtilmiş, belli şartları taşıyanların üzerine farz kılınmış, uygulaması ve kabulü bazı şartlara bağlanmış düzenli bir hac ibadeti diğer dinlerde bulunmamaktadır.²

İslam dininde hac, İslam'ın beş şartından birisidir. Lügatte büyük bir şeyi ziyarete yönelmek, fıkıh terimi olarak da belirlenmiş şartlarla muayyen bir zaman içinde hususi şekli ile Kâbe'yi tavaf etmektir.³

İslam dinindeki hac yeryüzünde en çok insanı bir araya toplayan bir toplu ibadettir. Her yıl hac amaçlı olarak yaklaşık 2,5 milyon insan Kâbe'de bir araya gelir. Kâbe, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar Müslümanların ziyaret ettiği bir yerdir.

Hac, şartlarını taşıyan kadına da erkeğe de farzdır. Ancak kadın için erkekten farklı bir anlam daha taşır; zira Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadise göre kadın için aynı zamanda cihat hükmündedir.⁴

1 Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAÜİFD)*, C.5, 2002, 98, 99.

2 Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", s. 120.

3 Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984, I,139.

4 Hz. Aişe (r.a.) şöyle demiştir: Ben Hz. Peygamber (s.a.s.) Efendimizden cihada gitmek için izin istedim de, O,"Siz kadınların cihadı, hacdir." buyurdu (Buhârî, Cihad, 61).

Her ibadetin kendine has özellikleri vardır. Bunları bilerek yapmak, ibadeti daha anlamlı kılar. Namaz ve oruç nefis terbiyesi; kurban, zekât ve sadaka toplumsal yardımlaşma ve dayanışma; hac ise bütünü bünyesinde toplar. Müminin hem malı hem bedeniyle yerine getirdiği bir ibadet şekli olup, tümüyle Allah'a teslimiyetin ifadesi, bireysel planda da nefsi bir eğitimidir. Zorluklara, sıkıntılara göğüs germe, sabır, fedakârlık, paylaşma, yardımlaşma ve kardeşlik duygularının gelişmesi ve öğretilmesidir.⁵

Haccın yasakları ile yaşayan, nefisini terbiye eden, yaklaşık bir ay boyunca Hz. Âdem, Havva, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hacer, Hz. Muhammed (s.a.s.) ve ailesinin bulunduğu yerlerde nefes alan, dolaştığı yerlerde dolaşan insan kendini eğitir, dönüştürür, diğer insanlarla kaynaşır. Bu hâlin sonraki yaşamda iz bırakması, hacca gidişi ile dönüşü arasında fark olması umulur.

Ülkemizde hac ile ilgili yapılan akademik çalışmalar, haccın kişileri dönüştürücü boyutu ile pek ilgilenmemiştir. YÖK tez arşivinde 2012 yılı sonu itibariyle konusu hac olan 26 adet tez vardır. Bunların çoğu yüksek lisans tezidir ve daha çok haccın önemi, tarihi, dini bir vecibe olarak haccın yerine getirilmesinde gereken şartlarla ilgilidir. Türk dili ve edebiyatı ve turizm açısından haccın ele alındığı tezler de bulunmaktadır. Haccın dönüştürücü ve değiştirici etkisine dair akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmanın amacı, kişilerin fikirlerini, inançlarını, bireysel yaşantılarıyla ilgili bilgilerini elde edinmede en uygun yöntemlerin başında gelen mülakat metodu ile hac ibadetini tamamlamış kadın hacılar üzerinde haccın dönüştürücü etkisini araştırmaktır.

Veri Toplama

Mülakatların tümü, 2012 yılında hac ibadeti ile ilgili her türlü gerekleri yerine getirmiş ve Mekke ile Medine'deki birçok ziyaret yerlerine gitmiş kişilerle Medine'de yapılmıştır.

Farklı bölgelerden gelmiş hacı kabilelerindeki bayan irşat sorumluları ile irtibata geçilerek kabilelerinde mülakata katılmak isteyen 2-3 bayan hacı ile görüşme yapmak isteği bildirilmiştir. Görüşme yapmak isteyen hacıların ya kendi odalarında ya da araştırmacının odasında randevulararak görüşülmüştür.

Hacıların tümüyle yüz yüze görüşülerek mülakat gerçekleştirilmiş, görüşme esnasında başka kimse bulunmamıştır. Bununla hem cevaplayıcının duygularını rahatlıkla ifade etmesi, hem de cevapların birbirinden etkilenmemesi sağlanmıştır. Her bir mülakat ortalama 40 dakika sürmüştür.

Mülakatta, önceden belirlenen sorular her bir hacıya sırası ile sorulmuş, hacı konuşurken not alınmış, eksik not alma ihtimaline karşı da görüşmeler izin alınarak ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Bu yöntemle 32 kadınla mülakat gerçekleştirilmiştir. Bir kadınla da, izin vermediğinden, ses kayıt cihazı kullanmadan mülakat yapılmıştır.

⁵ Mehmet Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönüyle Türkiye'de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 18.

Mülakata Katılan Kadın Hacı Profili

Mülakat yapılacak hacı seçiminde farklı bölgelerden ve farklı gruplardan kadınlarla görüşmeye özen gösterilmiş, böylece hemen her bölgeden ve her konaklama tipinden (otel/ müstakil/ normal)⁶, farklı yaş ve eğitim düzeyinden kadınlarla görüşülmüştür. Görüşülen hacı yelpazesinin geniş olmasına özellikle dikkat edilmiştir.

Mülakat yapılan 33 kadının 5'i 30-35, 4'ü 36-40, 11'i 41-50, 6'sı 51-60 ve 7'si de 61 ve üzeri yaşlarındadır.

Kadınların 2'si okuma yazma bilmemekte, 11'i ilkokul, 2'si ortaokul, 8'i lise, 3'ü ön lisans mezunudur. Lisans mezunu 5, birer tane de yüksek lisans ve doçent ünvanlı kadın bulunmaktadır.

Doğu Anadolu bölgesinden 3, Akdeniz, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Marmara bölgelerinden 4'er, Ege bölgesinden 5 ve İç Anadolu bölgesinden 9 hacı mülakata katılmıştır.

Kadın hacıların 2'si bekar, 5'i dul ve 26'sı da evlidir. Görüldüğü gibi kadınların büyük bir oranı evlidir ve bunların 22'si hacca eşiyile 3'ü yalnız başına 8'i de bir yakınıyla gelmiştir.

Kadınların 5'i "otel", 13'ü "müstakil" ve 15'i de "normal" diye adlandırılan konaklama tipi hacılarıdır. Hac ibadeti genel olarak belli bir maddi gücü gerektirir. Hac organizasyonunda en yüksek ödemeyi "otel tip" hacı yapmaktadır. Mülakata katılan hacıların %15'i bu gruptandır.

Kadın Hacılar

Hac görevi kadın erkek ayırımı olmaksızın mali durumu ve sağlığı elverişli olan her Müslümana farzdır. Bu yüzden hacı sayılarında cinsiyet oranının çok fark etmemesi beklenir. Ancak 2000 yılından 2012 yılına kadar hacıların cinsiyet durumuna bakıldığında, 2006 yılına kadar erkek hacıların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu yıldan itibaren düzenli olarak kadın hacı oranı erkek hacılardan daha fazladır.

6 Hacıların konaklama türü üçe ayrılmıştır: Normal tip, müstakil tip ve otel tip. Normal, hizmet standardı en düşük, otel ise en yüksek olan konaklama türüdür. Normal tipte bir odada 5 kişi kalabilirken, müstakil tipte 3, otel tipinde ise 2 kişi kalmaktadır. Otel tipi konaklamayan hacılar Kâbe ve Mescid-i Nebevi'ye daha yakın yerlerde kalmaktadır. Şöyle de bir tezat vardır ki normal tipten otel tipine doğru gittikçe hacda kalış süresi daha kısalmakta, ücret ise kat kat artmaktadır. 2012 yılı için en düşük hac ücreti 2.730 Avro, en yüksek hac ücreti ise 12.730 Avrodur (T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2012 Hac Broşürü).

Tablo 1: Yıllara ve Cinsiyete Göre Türkiye’de Hacı Sayıları⁷

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Kadın	26.245	42.550	35.113	36.996	43.618	52.370	56.781	56.350	57.050	49.924	47.247	48.298	40.877
Erkek	32.239	48.727	40.754	39.656	44.989	54.054	56.430	53.543	51.035	44.042	40.842	41.567	34.730
Toplam	58.484	91.277	75.867	76.652	88.607	106.424	113.211	109.893	108.085	93.966	88.089	89.865	75.607

2006 yılından önce erkek hacıların sayısının kadın hacıdan fazla olmasının sebepleri arasında genel olarak kadınların aile yakını olmadan uzun yola çıkmalarına olumlu bakılmaması ve kadınların ekonomik bağımsızlıklarının olmaması gösterilmektedir.⁸

Araştırmanın yapıldığı 2012 yılında 1.160.608 kişi merkezi bilgisayarla hac kurasına katılmıştır.⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 Yılı Hac Kura Çekimi basın açıklamasına göre kura çekim yöntemi şöyledir: Kayıt yapılan yıllara göre kat sayı uygulaması yapılarak ve kurallar, hacı adaylarının 2007 yılından itibaren girdiği kura sayısının kendisiyle çarpımı sonucu elde edilen rakama göre çekilmektedir. Mesela kişi 2007 yılından 2012 yılına kadar 5 kez hac için müracaat ettiyse, kuraya adı 25 kez girecektir (5x5=25). Böylece önceden başvuran adayların şansı artırılmaktadır.

2012 yılında hac kurasına katılan 1.160.608 kişinin 536.026’sı erkek, 624.582’si kadındır. Aynı yıl hacca gidenlerin toplamı 75.607’dir. Bunların 34.730’u erkek, 40.877’si kadındır.

Suudi Arabistan’ın kadınlara hac vizesi vermesi için ya yanlarında mahremlerinin olması ya da kadının 45 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir. Esasen hac genç yaşlı, kadın erkek herkes için meşakkatli bir ibadettir. Bu nedenle kadınların yanlarında bir yakınının bulunması önemlidir. Bu yakın da yaş kriteri ve medeni durumu dikkate alındığında genelde eş olmaktadır.

7 Hac ve Umre Genel Müdürlüğü’nden alınan bilgilere göre; 2006 yılından önce TC Kimlik No ile kayıt yapılmadığından ve veriler İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü’nden alınmadığından, bu tarihlerdeki kadın erkek ayrımı bilgilerinde hata yapılma olasılığı mevcuttur.

8 Bayyigit, *Türkiye’de Hac Olayı*, s. 87-88; Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999, s. 143. Ancak son yedi yılda kadın hacı oranının erkeklerden daha fazla olmasına rağmen 2000’li yıllardan sonra yapılan bazı akademik çalışmalarda da, yukarıdaki zikredilen sebepleri ve o çalışmalarda sunulan verileri kullanarak kadın hacıların erkeklerden az olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. Nuran Şen, “*Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değerlendirilmesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003, s. 51; Hacer Şahin, “*Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 88, 153; Ahmet Rıfat Geçioğlu, “*Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2010, s. 50; Zafer Ceviz, “*Din Psikolojisi Açısından Hac*”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 69.

9 Bu yöntemle kura usulü ilk 2006 yılı hacı için 2005’de uygulanmıştır. 2006 Yılı Hac Raporu, Ankara, s.7.

Hacıların kayıtlarındaki hacıların ilgili kişisel bilgiler 2006 yılından bu yana İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nden alınarak bilgi işlem veri tabanında sağlıklı olarak tutulduğundan aşağıda 2006 yılından bu yana hacca giden kadın ve erkeklerin yaş ortalamaları verilmektedir.

Tablo 2: Yıllara ve Cinsiyete Göre Hacıların Yaş Ortalaması

Yıllar	2006	2006-2007	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Kadın	54	55	54	54	55	58	57	57
Erkek	55	56	56	55	57	58	58	58

Yukarıdaki verilere göre kadınların ve erkeklerin yaş ortalamaları birbirlerine çok yakındır. Ayrıca beklentilerin aksine son 8 yıl itibariyle hacılarda bir gençleşme gözükmemektedir.

Hac ve Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet, toplumlar da kadın ve erkeğe uygun görülen rolleri tanımlar. İslam dininde de inançta olmasa da kadın ve erkeğin dinî yükümlülüklerinde bazı farklılıklar vardır. Bu durum, zaman içinde farklı toplumlardaki kültürel farklılıkların da etkisiyle, kadın erkek ilişkilerinde kadınlar aleyhine bazı inançların oluşmasını destekler hâle gelmiştir. Ancak, ilki hacın toplumsal cinsiyet algısını kadınlar lehine dönüştürme etkisi; diğeri de hac ibadetinin kadınların toplumsallaşmasına olan olumlu katkısı olmak üzere hacın toplumsal cinsiyet algısı üzerinde önemli ölçüde değişikliğe yol açtığı söylenebilir.

Hac ibadeti, tüm insanlar arasındaki eşitliği en güzel şekilde sembolize eder. Aynı ihram içinde aynı hareketleri yapan, aynı yeri tavaf eden, aynı yerde vakfe yapan Müslümanlar arasında toplumsal cinsiyet farklılığı görünmez hâle gelir. Bu yüzden hac ibadetinin kadın için önem arz eden yönlerinden biri, kadına bakışı kadınlar lehine değişime uğratmasıdır. Nitekim hac ibadeti esnasında hacıların toplumsal cinsiyete karşı bakışlarının, tutumlarının değişikliğe uğradığı, kadınlar lehine toleransın arttığını gözlemlemek mümkündür. Bunun iki nedeni olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, hac ortamının fizikî şartları kadınlarla erkeklerin birlikte ibadet yapmasını birçok yönden zorunlu kılmaktadır.¹⁰ Bu yüzden ibadetler çoğunlukla aynı ortamlarda yapılmaktadır. Kadınlarla erkekler yan yana veya arka arkaya namaz kılıp tavaf etmektedir. İkincisi, hac esnasında farklı Müslüman ülkelerden gelen erkekler ve kadınlar, diğerlerinin tutum ve davranışlarını dışarıdan da olsa gözleme imkânı bulmakta, kadınlara yönelik farklı davranış biçimlerine şahit olmaktadır. Aynı inancı paylaşan insanların kadın erkek ilişkilerindeki farklılıklar, katı toplumsal cinsiyet yargılarını yumuşatmaktadır. Bu, kadınlar kadar erkekler için de önemli bir tecrübedir. Hac hem erkeğin kadına hem de kadının kendi

¹⁰ Yabancı bir ortamda dil bilmeme, yardıma ihtiyaç duyma nedeniyle kadın hacılar beraber hacca geldikleri erkeklerle birlikte hareket etmektedirler.

kendine bakışını etkilemektedir. Bir ülkeden gelen kadın kendini başka bir ülkeden gelen kadınla kıyaslama imkânına sahip olmaktadır. Diğer ülkeden gelen kadınların yaşam kalitelerini, eğitimlerini, tutum ve davranışını gözlemleyip ve kendilerindeki olumsuzluğu görebilme, gördüğü olumlu örneği alma imkânına sahip olmaktadır.

Hacıların toplumsal cinsiyete karşı tutum değişikliği ve toleransının artışı hem kendi ailelerindeki kadınlar hem de kendi aileleri dışındaki kadınlar üzerinde olumlu etki yaptığı gözlenmektedir. Netice itibarıyla denebilir ki, hacda gerek kadınların gerekse erkeklerin kadına bakışındaki değişiklikler kız çocuklarının eğitim almasından, iş hayatına katılmasına kadar hayatın birçok alanında olumlu etki yapmaktadır.¹¹

Haccın hem kadınlar hem de erkeklerde toplumsal cinsiyet algısını değiştirmenin yanında kadınların toplumsallaşmasına da büyük katkı sağladığı söylenebilir. Birçok kadın hacı belki de ilk kez bir yabancı ülkeye gitmekte, ilk kez uçak seyahati yapmakta, uzun süre otelde kalmakta, günlerce hiç yemek pişirmeden, aile sorumluluklarından sıyrılarak sadece ibadetle meşgul olma imkânı bulmaktadır. Kesinlikle ilk kez bu kadar farklı ülkeden insanla bir arada bulunmayı tecrübe etmektedir. Bu erkeklere göre seyahat imkânları az olan kadınlar için hayat boyu elde edilebilecek “altın” değerinde bir fırsat hâline gelmektedir. Bu yüzden yalnız gözlemlerle bile kadın hacı adayların erkeklerden daha ziyade dinî heyecana sahip olduklarını izlemek mümkündür.¹² Nitekim hac ibadetine karşı tutumların ölçüldüğü bazı araştırmalarda kadınların erkeklere nazaran daha yüksek oranda dindarca bir tutum içinde oldukları tespit edilmiştir.¹³

Kadınların Hac Hazırlıkları

Bütün ibadetlerde olduğu gibi hacda da hazırlanma aşaması çok önemlidir. Spor yaparken bedenin birden ısınmadığı/soğumadığı gibi ruh da aniden bir atmosfere girip çıkamaz. Namazdan önce ezan dinleyip abdest almak gibi hacdan önce de hacca hazırlanmak gereklidir.¹⁴

Hacı adayları ömürlerinde bir kez yapabilecekleri, belki bir daha gitme fırsatı bulamayacakları hac ibadeti öncesinde bazı hazırlıklar yapmaktadırlar. Bu hazırlıklar çerçevesinde hacı adayları bir taraftan yol için gerekli hazırlıkları yaparken diğer taraftan da hac ile ilgili bilgi edinme; geçmişte işlenen günahlara tövbe; daha önce yapılan bazı haram ve günahların terk edilmesi; namaz kılmayanların namaza, kılanların ise kaza namazlarına başlaması; üzerinde kul hakkı varsa bunların sahipleriyle görüşüp helalleşme, varsa borçlarını ödeyip, eş dost ve akraba ile vedalaşması sayılabilir.¹⁵

11 Davit Clingingsmith v.dğr., “Estimating The Impact Of The Hajj: Religion And Tolerance In Islam’s Global Gathering”, *The Quarterly Journal of Economics*, 124(3), August, 2009, s. 1158, 1458.

12 Ahmet Turan Alkan, *Hac Günlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 39.

13 Bayyigit, *Türkiye’de Hac Olayı*, s. 108, Şahin, *Toplumsal İlişkiler Açısından Hac*, s. 90.

14 Mustafa Kara, *Gönül Kâbesini Tavaf Etmek*, Tarcan Yayıncılık, Ankara s. 7.

15 Bayyigit, *Türkiye’de Hac Olayı*, s. 121; Salim Ögüt, “Hac ile İlgili Fıkhi Hükümler”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 394.

Hacca yolculukta maddi hazırlıklar dışında manevi hazırlık bakımından yapılan hazırlıkların helalleşme, tövbe, ibadete başlama veya ibadetlerde artış, örtünme, Kur'an öğrenme ve hac ile ilgili bilgilenmede yoğunlaştığını görmekteyiz.

Gazâlî, İhya'da hacca hazırlanmak kısmında alakayı kesme tabirini kullanır. Alakayı kesmek demek, hacca gidecek olan kimsenin her türlü kul haklarını ödemesi ve bütün günahlardan halisane tövbe etmesi demektir.¹⁶

Efendimiz, "Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, namusu veya malıyla ilgili bir zulüm varsa, altın ve gümüşün bulunmayacağı kıyamet günü gelmeden evvel, o kimseye helâlleşsin" buyurmaktadır.¹⁷ Günahların bağışlanması ve Allah'ın rızasını kazanmak için helalleşmek gerekmektedir.¹⁸

Mülakata katılan hacılarımızın da hacca hazırlıkla ilgili en sık yaptıkları şey helalleşmedir. Aşağıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi, hacılar bu konuda epeyce hassas gözükümler ve büyük çoğunluğu eş dost, akraba, arkadaş çevresi ile hacca gitmeden helalleşmektedir.

"Yıllardır konuşmadığım kayınım vardı, kendisi geçen sene hacca giderken beni aramadı. Ben aradım, helallik istedim, bu vesile ile barıştık" (Fatma, 62, Diyarbakır).

"Tanıdıklarımla helalleştim, kırgın olup evine hiç gitmediğim, hatta hayat boyu konuşmayacağım dediğim teyzekızımın evine gittim" (Halime, 30, Amasya).

Mülakat yapılan 33 kadından 30'u hacca hazırlık olarak "helalleşme"den bahsetmişlerdir. Hacı adayları arasında "helalleşme" en yaygın hacca hazırlık şeklidir.

Hacca hazırlığın en önemli boyutlarından birisi de bilgilenmedir. Hacca hazırlanırken hacca dair bilgi edinmenin çeşitli yolları vardır; daha önce gidenlerin tecrübelerini dinlemek, Diyanet'in hacı adaylarına verdiği kitap ve CD'ler, Diyanet'in internet sitesi ve hac ile ilgili diğer kitap ve dokümanlar gibi.

Kadınlar için hacca ilgili bilgilenme kapsamında yapılan hazırlıkların en başında Müftülük seminerleri gelmektedir. Bunun oranı bazı çalışmalarda %51,2¹⁹ iken bazılarında %71,4'e²⁰ çıkmaktadır. Mülakat yapılan kadınların 29'u (%88) hac ile ilgili bilgi edinmek için Diyanet'in kaynaklarından bir şekilde yararlanmışlardır. Bu kaynaklar; müftülüklerce verilen hac seminerleri, kitaplar, CD ve Diyanet'in internet sitesidir. Özellikle iki kişi Diyanet'in internet sitesinden çok yararlandığını belirtmişlerdir:

16 İmam Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*. Çeviren: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1974, C.1, s. 759.

17 Buhârî, Mezâlim, 10; Buhari, Rikâk, 48.

18 Mustafa Çağrıncı, "Kul Hakkı", *TDV İslam Ansiklopedisi (DLA)*, XXVI, 350-351.

19 Şen, *Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değerlendirilmesi*, s. 54.

20 İbrahim Köksal, "*Türkiye'de Hac Organizasyonunun Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, s. 58.

“Çalıştığım için hiçbir seminere katılmadım. Diyanet’in internet sitesinden hazırladım. Çok faydalandım hatta o kadar iyi öğrenmişim ki etrafımdakiler daha önce gelmişim zannedip bilemediklerinde bana soruyorlardı. Üç beş kez gelmiş gibi yetiştiğimi fark ettim” (Şeyda, 44, Afyon).

Mülakat esnasında bilgilenme açısından hacca hemen hemen hiçbir hazırlık yapmadan gelmiş olan iki kadı hacı bulunmaktadır: “Sadece helallik diledim hazırlık olarak, onun dışında hiç bir hazırlık yapmadım. Eşim bir şeyler okudu, ona güvendim bir de hocalara güvendim, bana öğretir dedim”(Nuran, 45, Diyarbakır).

“İki küçük çocuğum var ilkokula giden. Pek hazırlık yapamadım, doğrusu biraz da Diyanet’in hocalarına güvendim, nasıl olsa öğretirler dedim” (Elif, 35, Kütahya).

Hazırlık yapmadan hacca gelen kadınların güvencesi din görevlileridir. Her konuda din görevlilerinin kendilerine yardım edeceğini umarak hazırlık yapmamışlardır.

Beklentiler

İnsanların hayatlarında ilk kez gideceği yer ve orada karşılaşacakları ile ilgili önceden bazı beklentileri vardır. Çalışmada kadınlara, hiçbir yönlendirme yapmadan, ipucu vermeden “hacca gitmeden hacca dair ne hayal ettikleri, ne düşündükleri ve ne buldukları” soruldu. Hacılar hacca gitmeden önce karşılaşacakları durumlarla ilgili birçok hayal kurarlar. Bu hayaller, büyük oranda hac ile ilgili dinledikleri öyküler ve okudukları eserlerden esinlenir. Burada hayallerinin birçoğu gerçekleşir. Bazen hayal bile edemedikleri tecrübeler edinir ama az da olsa hayal kırıklığı da yaşarlar.

Hayallerin Gerçekleşmesi

Hac ibadeti öncesinde en önemli hayal edilen şey Kâbe’dir. Hacılara Kâbe’yi ilk gördüklerinde edecekleri duanın kabul olacağını²¹, bu yüzden gözleri yerde Kâbe’yi tam görece kadar yaklaşıp başlarını kaldırdıklarında tam Kâbe’nin karşısında olacak şekilde dua etmeleri tavsiye edilir. Bu yüzden Kâbe tasavvuru çok önemlidir. Nitekim görüşülen hacıların hayallerinin ilk sırasında Kâbe yer almaktadır. İkinci olarak ibadetle vakit geçirme, burada genelde huzur bulma hayal edilmiş, buradaki zamanın çoğu bu beklentiye uygun biçimde geçirilmiştir.

“Kâbe’yi çok büyük, devasa sanıyordum. Tavafa başlamadan önce biraz umduğumdan küçük geldi. Ama tavafa başlayınca büyüdü, büyüdü... Sonra hayalimdeki gibi büyük bir Kâbe oldu. Üç boyutlu gibi beni içine çekiyordu. İnanılmaz büyüledim” (Aysel, 47, Karaman).

“Burada manevi bir atmosferde yaşayacağımı umuyordum, umduğum gibi de oldu. Her bulunduğumuz yerde ya Allah’a ibadet ediyoruz, ya da Peygamber Efendi-

21 “Dört yerde sema kapıları açılır ve dualar kabul olur: Allah yolunda savaşmak üzere saftutulduğunda, yağmur yağarken, namaz kılarırken ve Kâbe’yi görünce.” (Heysemi, Ed’iye, 25, No: 17253) http://www.diyamet.gov.tr/turkish/Dua/uploads/files/kabul_olan_dualar.pdf (Erişim: 3 Haziran 2013).

mizi anıyoruz, onun hatıraları olan yerlere gidiyoruz. Ben de böyle hayal etmişim” (Semiha, 58, Zonguldak).

“18 yıldır istiyordum. Çok heyecanlıydım, kalbim Ankara’da başlamıştı küt küt atmaya. Allah’a tavafı yakın olmayı hayal ediyordum. Nitekim öyle de oldu. Tavafta Allah’a çok yakındım ve çok yakardım” (Mine, 47, Ankara).

“Buralarda günahlarımdan arınmayı umuyorum. Burada huzura ermeyi umuyordum. Gerçekten öyle oldu, huzurluyum ve çok rahatladım” (Vildan, 69, Ankara).

Sonuç olarak hacıların %24,2’si (8 kişi) hacca dair tüm beklenti ve hayallerine hacda kavuştuklarını ifade etmişlerdir.

Hayallerinin Ötesi

Hac önceden hayal edilse de yaşamadan tümüyle zihinde canlandırılmaz. Bu yüzden hacıların çoğu, burada hayallerinin ötesini yaşamıştır. Hacıların birçoğu, gelmeden önce hacılardan dinleme, kitaplardan okuma, TV veya videolardan izleme ile edinilen izlenimlerin, yaşanılanın çok gerisinde kaldığını, buradaki tecrübelerin hayallerinin çok ötesine geçtiğini ifade etmektedirler.

“Kâbe slaytlarda ve resimlerdeki gibi donuk değil. Canlı gibi, orada bulunduğumda aldığım enerji çok farklı bir şey, insan kendini kaptırıyor. Mekke, Arafat, Ravza oralarda bulunduğumda rahmet, nur yağıyor hissettim. İnsan dünyayı unutup. Böyle bir duygu beklemiyordum” (Hatice, 40, Ankara).

“Kâbe hayallerimin üzerinde olağanüstü geldi bana. Çok merak ediyordum. Kâbe donuktu TV’de ve resimlerde sadece bir nesneydi, ama aslını gördüğümde sanki canlı gibiydi” (Esra, 40, Kayseri).

“Hacda Rabbime kavuşacağımı ve huzur bulacağımı umuyordum. Ama burada bulduğum huzur, beklediğim çok üstünde oldu. Rabbime kendimi çok çok daha yakın hissettim. Peygamber Efendimiz’in nefes aldığı yerlerde nefes almanın beni bu kadar etkileyeceğini umuyordum. Olağanüstü bir his idi” (Sena, 52, Erzurum).

“TV’den hac ibadetini seyrediyordum ama, gelince buranın çok farklı olduğunu gördüm. Feyzi ve manevi atmosferi çok yoğun hissettim. Burada bulunmaktan çok lezzet aldım. Ayaklarım kabardı ama o acı bana çok tatlı geliyor, Allah’ım bu acıyı unutturma da hep kendimi hep buralarda hissedeyim diyorum. Böyle bir duygu işte buralarda olmak, acının tatlı gelmesi. Acıların tatluya dönüştüğünü gördüm” (Gülcan, 39, Trabzon).

Mülakat yapılan hacıların 18’i (%54,5) hacda, hacca gelmeden önceki hac ile ilgili hayallerinin üstünde, hayallerinden farklı özellikler yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Hac, zorlukları olan bir ibadettir. Hac ile ilgili bütün bilgi kaynaklarında bu ibadetin zorluğuna vurgu yapılır ve peygamberin başka ibadetleri için değil, sadece hac için

“Allah’ım haccı benim için kolaylaştır” diye dua ettiği rivayet edilir.²² Bu önbilgilerle gelmesine karşın bazı hacılar yaptıkları ibadeti tahmin ettiklerinden kolay, bazıları da tahmin ettiklerinden zor bulmuşlardır. Ama zorluk, yıldırıcı değil, mutluluk vericidir.

“Haccı daha zor bir ibadet olarak hayal ediyordum. Daha önce gelenler bana “Hac çok zor” diyorlardı. O kadar da zor değilmiş. Özellikle Arafat’ı çok zor zannediyordum. Ama zorluk bir yana çok güzelmiş” (Esmâ, 35, Maraş).

“Haccı gelmeden önce çok zor bir ibadet zannediyordum. Gelenler beni korkutmuşlardı. O anlatılanlarla cayabilirdim de. Ama çok şükür zannettiğim, korktuğum gibi değilmiş” (Lale, 46, İzmir).

“Zor olduğunu söylemişlerdi ama bu kadar zor olduğunu bilmiyordum. Müzdelife’den yürüneceğini bilmiyordum. Bu kadar uzun bir yürüyüş bilmiyordum. Zorlandım” (Aydan, 46, Antalya).

Hacıyı Etkileyen İbadetler

Araştırmada, hac ibadetinin gereklerini yerine getirip, ardından Medine’de kutsal yerleri ziyaret eden hacılara “Hacda sizi en çok ne veya neler etkiledi?” sorusu yöneltilmiştir. Mülakat sonunda görülmektedir ki hacıları en çok etkileyen ibadet Kâbe ziyareti ve tavafıdır. Bunu Arafat’ta vakfe durma, Müzdelife’de dua, Mina’da şeytan taşlama ve son olarak Mescid-i Nebevi’de Hz. Peygamber’in kabri şerifini ziyaret izlemektedir.

Kâbe ve Tavaf: Kalplerin birleşmesi

Kâbe, dünya Müslümanlarının kalplerini birleştirdikleri, her vakitte bir araya geldikleri, bir an bile boş kalmaksızın kendisine yönelinen tek merkezdir. Kâbe dışında hac ile ilgili olan bütün semboller bir şekilde insanla alakalıdır. Ancak ona “Beytullah” yani “Allah’ın evi” denmiştir. Bu yüzden hacda Kâbe’nin yeri apayrıdır.²³ Hac ile ilgili yapılan araştırmalarda da hac esnasında en çok etkilenilen yerin Kâbe olduğu ifade edilmiştir.²⁴ Mülakat yapılan hacıların %60,6’sı (20 kişi) hac ibadeti esnasında en çok Kâbe’den etkilendiklerini belirtmişlerdir. Aşağıda hacıların bu Kâbe’den etkilenişleri ile ilgili ifadelerine yer verilmiştir:

22 Buhari, Hac, 2; Müslim, Hac, 2.

23 Kâbe ister sıradan bir vatandaş ister önde gelen bir düşünür olsun görenlerin bir hissi infilak yaşadığı, görür görmez mihlanıp kaldığı, kendini kaybedenlerin kendilerini tekrar bulduğu, kalplerin oraya uçtuğu, kalpleri mıknaats gibi çeken, kişilere olağanüstü duygular yaşatan haccın en önemli sembollerinden birisidir. Bunu birçok düşünür hatıratında da bu şekilde dile getirmiştir. Bkz. Alkan, *Hac Günlüğü*, s.115; Necip Fazıl Kısakürek, *Hac*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1992, s. 28; Abdellah Hammoudi, *A Season in Mecca. Narrative of a Pilgrimage*, Politiy Press, UK: Cabridge, 2006, s. 265; Abbas Kerrare, *Mekke-Medine ve Hac*, Çeviren: Abdullah Öz, Şamil Yayınevi, İstanbul 1982, s. 162.

24 Bayyığıt, *Türkiye’de Hac Olayı*, s. 138; Geçioğlu, *Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*, s. 66.

“En çok Kâbe’den etkilendim. Orada direkt kendimi buldum, kendimi hissettim. Ruhumla bedenimle Allah’la beraberdim. Allah’a ibadetimi kendim olarak yaptım. Sa’y da şeytan taşlamada Hacer, İsmail ve İbrahim’dim ama tavafta kendimdim. Tavaf çok farklı bir duygu” (Şeyda, 44, Afyon).

“Kâbe beni olağanüstü etkiledi. Namaz vakti Kâbe’ye gürül gürül akan bir insan seli geliyor, çıkışı yine insan seli. Etrafında tavaf yapanlara baktıkça “Rabbimin etrafında bin bir çeşit insan pervane gibi dönüyor” diye düşündüm. İnsanlar tavaf ederken renkleri, cinsleri eriyormuş gibi geldi. Allah her çeşit topraktan bir avuç almış bir tekneye koymuş, hamur malzemeleri gibi hepsi birlikte yoğruluyor bir hâle geliyor. Ya da tencere farklı farklı yemek malzemesini koyarsın sonra kaşıkla karıştırırsın ya insanlar farklı farklı ortak bir alanda bir karıştırıcı onları öyle döndürüyor. Çok farklıydı Kâbe” (Semih, 58, Zonguldak).

“En çok Kâbe’den etkilendim. Kalbim Kâbe ile birlikte atıyor gibiydi, başım gökyüzüne değiyordu öyle hissettim., sonra ayrılacağım zaman yüreğime bir sızı düştü, hastalandım. Gerçekten ayrılık acısıyla hastalandım. İki defa veda tavafı yaptım. Bir yaptım sonra döndüm bir daha yaptım” (Melek, 37, Bursa).

“Hac esnasında en çok Kâbe’den etkilendim. Yıllar önce rüyamdaydı, şimdi karşımda, gerçek. Allak bullak oldum. Olağanüstü bir çekim gücü var. Dışardaki saygısızlığa, maddi manevi kirliliğe rağmen ben tertemizim ve ayaktayım diyor” (Sevinç, 68, Ankara).

“En çok Kâbe’yi tavaftan etkilendim. Allah ile aramda hiçbir şey yok. Tavafta Allah’ın ne kadar büyük, benimse ne kadar aciz olduğumu hissettim. İnsanlar ülkesinde ne olursa olsun Kabe’de tavaf ile Allah ile olan irtibatlarını kuvvetlendiriyorlardı adeta” (Meral, 48, Kütahya).

“En fazla Kâbe’den ve bir o kadar da yarattığı insan çeşidinden etkilendim. Bunca insan Kâbe’de toplanmıştı ve hepsi aynı hareketleri yapıyordu. Hiçbir dışardan yönetime gerek kalmadan. Bundan çok etkilendim” (Nuran, 45, Diyarbakır).

“Kâbe bir farklıydı, asaleti vardı. Siyah bir örtünün böyle asaletli olmasına hayret ettim. En çok etkilendiğim kesinlik Kâbe’ydi; ilk gördüğümde tüylerim diken diken oldu. Bir sürü insan aşkla etrafında dönüyor, pervane oluyordu, kâinatın merkezi gibiydi” (Zehra, 48, Aksaray).

Görüldüğü gibi Kâbe’nin sadece kendisi değil, etrafında yapılan tavaf da hacıları çok etkilemektedir. Kâbe’yi tavaf, yalnızca Allah’a yönelmenin ve yalnızca O’nun huzurunda eğilmenin ve O’ndan başkasına ibadet etmemenin, yani sadece O’na kul olmanın en etkili ve hissedilen fiili göstergesidir.²⁵

25 Bünyamin Erul, “Hac: Evrensel Buluşma ve Kutsala Yolculuk”, *İslam’a Giriş: Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar* içinde, (İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, ss. 304. 296-308.

Arafat: Mahşerin Provası

Haccın önemli özelliklerinden biri mahşeri hatırlatmasıdır. Dünyanın çeşitli bölgelerinden farklı renk, dil, ırk, kültür, eğitim, statü ve zenginliğe sahip insanlar hacca eşit statüde toplanırlar. Tavaf farklı zamanlarda yapılabilir ama Arafat'ta toplanma aynı zamana gelir. Arafat'taki bu toplanış, İsrail bu meydana suyu üflemiş de insanlar kabirlerinden fırlamış, kefenleriyle bir arada toplanmış gibi bir hissiyat verir.²⁶ Burada Hz. Âdem ve Havva'nın yaşadığı tecrübeden hareketle tövbe edilir, af dilenir. Duaların kabul olunması ve günahlardan temizlenilmesi, arınması umulur.

Bu yönüyle Arafat vakfesi kadınları hac esnasında çok etkileyen hac ibadetlerinden bir diğeridir. Hac ile ilgili yapılan çalışmalarda, Arafat vakfesinde bulunan kadınların, Allah'ın huzurunda bulunmanın duygusal yoğunluğunu yaşadıklarını, bir nevi mahşeri prova ettiklerini, tövbe edip af diledikleri arınmayı ve temizlenmeyi umduklarını söyledikleri belirtilmektedir.²⁷ Araştırma kapsamında görüşülen kadınların 8'i (%24,2) hac ibadeti esnasında en çok Arafat'tan etkilendiklerini belirtmişlerdir. Aşağıda bu bağlamdaki ifadelerden örnekler bulunmaktadır:

“Arafat'ta mahşerin provasını var. Arafat'ta olmasa bile (Arefe günü Türkiye'den) bu enerjisine katılabilir insan. Yıllardır bunu kaçırdığıma çok üzuldüm. Arafat vakfesinde farklı bir enerji vardı. Arafat'taki Allah nidalarıyla şeytan, arkasına bakmadan kaçabileceği yere kadar kaçıyor gibi geliyor bana. Arafat'ta Allah ile kul arasındaki bu muhabbette şeytan kendine yer olmadığını gördü ve arkasına bakmadan kaçtı gibi geldi bana. Şeytanın kendini en kötü hissettiği yer orası gibi geldi” (Hatice, 40, Ankara).

“Arafat'ı yaşamak bambaşka bir duyguydu. Hepsinden farklıydı. Alerjim var, Arafat gecesi rahatsızlandım ve Arafat'ta bulunan hastaneye gittim. Ama kendimi yabancı bir yerde hissetmedim. Dua ile geçirdim geceyi. Esen yel bile bir farklıydı” (Esmâ, 35, Maraş).

“En çok Arafat'tan etkilendim, en ağır duyguyu orada yaşadım. Gece çadıra baktım, herkes bembeyaz yatıyor. Sanki herkes kefen giymiş gibi geldi” (Huriye, 74, Sivas).

“En çok Arafat'tan etkilendim. Yer ile gök arasında bir perde var ve o perde Arafat çadırının üzerine kadar indi zannettim. Elimi uzatsam perde inecek ve Allah ile karşı karşıya kalacaktım gibi geldi” (Vildan, 69, Ankara).

Hacıların ifadelerine göre Arafat'tan en çok etkileniş sebebi Arafat'ın manevi ortamı ve mahşeri andırışıdır.

26 Kısakürek, *Hac*, s. 44.

27 Şahin, *Hac İbadetinin Analizi*, s. 97-99; Geçioğlu, *Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*, s. 72.

Müzdelife: Mahşerin Devamı

Arafat'tan ayrılıp sel gibi Müzdelife'ye akın eden²⁸ hacı adayları, Arafat gibi burada da mahşeri hatırlamaktadırlar. Hac hatıralarını kaleme alan bir kadın Müzdelife'de bir anlamda mahşerin provasının yaşandığını, o arazi üzerinde bembeyaz ihramlarıyla insanların, hiçbir şeysiz, hiç kimsesiz, sanki ölmüş de kabirlerinden kalkmış gibi göründüklerini ifade etmiştir.²⁹ Görüştiğimiz hacılardan 3'ü (%9,1) de benzer duyguları dile getirmişlerdir:

“En çok Müzdelife'den etkilendim. Müzdelife'de bekledik, bu bekleyiş kıyameti hatırlattı, kıyamette mahşerde hesap vermek için bekliyormuş gibi hissettim, Kıyametin provası gibi, çok etkilendim” (Selda, 55, İstanbul).

“Müzdelife'den Mina'ya yürüyüşü hiç unutmayacağım, muhteşemdi ve mahşeri andırdı. Ayaklarım hâla ağrıyor ve ben bu ağrıdan çok mutluyum, geçmesin istiyorum. Geçmesin de bana hep Müzdelife'yi, Kâbe'yi yani hacı hatırlatsın. Türkiye'de de ağrılarım devam etsin” (Sena, 52, Erzurum).

İfadelerden de anlaşılacağı üzere Müzdelife ile ilgili duygular Arafat'ın devamı niteliğindedir. Müzdelife hacılara mahşeri hatırlatmıştır.

Şeytan Taşlama: Kötülüklerle Elveda

Şeytan taşlama, Hz. İbrahim'in Allah'ın emrini yerine getirmede kendine engel olmaya çalışan şeytanı kovmak amacıyla onu taşlamasını sembolize eder. Hac'da şeytan taşlama, şeytanı temsil eden taş diketine taş atılarak yapılır. Yani taşlar mânevi bir şeyi sembolize eden maddi bir yapıya, elle tutulan, gözle görülen bir şeye atılır.³⁰

Kadın hacıların şeytan taşlamadan etkilenmelerinde, şeytan taşlamayı, günahlara, kötülüklerle veda aracı olarak görmelerinin etkili olduğu gözlemlenmiştir. Aslında şeytan kişiyi doğru yoldan uzaklaştıran her şeyi sembolize eder. Şeytanı taşlamak da kötülükleri uzaklaştırma veya tersinden kötü his ve tutumlara elveda deme anlamına gelmektedir.

Mülakata katılan hacıların arasında 2'si (%6,1) hacda en çok etkilendikleri ibadet olarak şeytan taşlamayı söylemişlerdir:

“Şeytan taşlamadan en çok etkilendim. Sanki karşımda idi” (Fatma, 62, Diyarbakır).

28 “...Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin” (Bakara, 2/198).

29 Ayten Yadigar, *Hac Günlüğü*, Zafer Yayınları, İstanbul 2004, s. 49.

30 Bir düşünür şeytan taşlama ile ilgili etkilenişini şu şekilde ifade eder: “Şeytan taşlarken, şeytanı temsil eden taş diketinin kendisinin savrulmuş minik taşlar altında hicap ile kaskatı kesildiğini zannettim bir an.” Alkan, *Hac Günlüğü*, s. 60.

“En çok şeytan taşlamadan etkilendim. Şeytanı taşlarken ‘bizi artık rahat bırak’ dedim. Şeytanı hem gerçek şeytan olarak taşladım hem de şeytan gibi bizi yoldan çıkaran nefsimi şeytan olarak düşünüp taşladım” (Melahat, 53, İstanbul).

Şeytan taşlama ile ilgi diğer ifadeler:

“En çok Kâbe’den etkilendim, sonra da şeytan taşlamadan. Şeytan taşlarken kendimi gazaya giden asker gibi hissettim” (Yeşim, 31, Mersin).

“Ben hacda şeytanı taşlarken kendi kötü huylarımı da taşladım ve inşallah burada bırakıp gideceğim. Hacdan sonra yeni biri olacağım” (Nuriye, 34, Van).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere “Şeytan Taşlama” somut bir varlığa, düşmana karşı girişilen bir mücadele olarak algılanmaktadır ve bu mücadeleden zaferle çıkma umulmaktadır.

Ravza: Peygamberi Ziyaret

Haccın şartları arasında Medine ve dolayısıyla Mescid-i Nebi’yi ziyaret yoktur. Ancak Medine ziyareti hem bir gelenek hâline almış hem de ömürlerinde belki bir defa hacca gitme fırsatı bulmuş kişiler, Hz. Peygamber’in kabrini ve hatrasının bulunduğu yerleri görmeden gelmek istemezler. Bu nedenle hacca gidenler ya hac ibadetlerini tamamladıktan sonra ya da hac ibadetinden önce Medine ziyaretini gerçekleştirirler.

Medine ziyaretinin en önemli amacı Hz. Peygamber’in kabrini ziyaretidir. Kabir, Mescid-i Nebi’ye bitişik bulunan Hz. Aişe’nin odası içindedir. Mescid-i Nebi’nin genişlemesiyle bu oda, dolayısıyla kabir mescit içinde kalmıştır. Bu mescidin özelliği hem Hz. Peygamber’in kabrinin içinde olması, hem de orada ibadetin peygamber tarafından övülmesinden kaynaklanır.³¹

Mülakat yapılan hacılardan birisi Kâbe ile bir diğeri de Arafat ile birlikte en çok etkilendikleri yer arasında Ravza’yı zikretmişlerdir:

“Ravza’da olmak, Rasulullah’a yakın olmak beni çok heyecanlandırdı. Ravza’da bulunduğumdan mutlu ve heyecanlı olduğum kadar tedirgin de oldum. Çünkü orada bulunmanın mutluluğu kadar Rasulullah’ı incitme riski de vardı: Cennet bahçesine girmek ve namaz kılmak için insanlar birbirini çiğniyordu ve bu durum Rasulullah’ı incitiyor gibi geldi bana” (Esmâ, 35, Maraş).

“Mescid-i Nebi’de Ravza’yı ziyaret etmeyi bekliyorduk. 3-4 saat olmuştu. Hanımlar sıkılmıştı, kıpırdanmaya ve söylenmeye başladılar. Bir kafilenin bayan görevlisi “şu anda karşınızda Peygamberimiz olsaydı, ne yapardınız” dedi. İnsanlar hep birlikte sustu. Çıt yoktu, bu beni olağanüstü etkiledi, Ravza’da Peygamberimizin karşısında

31 Bir hadis-i şerifinde Resulullah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “Üç mescitten başka bir yere (ibadet etmek için) özel olarak yolculuk yapılmaz: Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ve benim mescidim” (Buhârî, Fedâilü’s-Salat, 1, 6). Başka bir hadis-i şerifte de “Mescidimde namaz; Mescid-i Haram hariç, diğer mescitlerde kılınan bin rekât namazdan daha faziletlidir” (Ahmet b. Hanbel, I, 16; Nesai, Mescid,4) buyurmuştur.

olmak, bizi gördüğünü, hissettiğini bilmek, beni tir tir titretti. Oradaki kadınlar hep birlikte bir uyarı ile saygı duruşuna geçmiştik, genç yaşlı, o anı hiç unutamam. O, Peygamber Efendimiz orada, ben de yanındaydım. Olağanüstü bir şey” (Nurten, 51, Çankırı).

Hacıların Mescid-i Nebi’de buldukları sırada Peygamber Efendimizin yakınında olduklarını hissetmeleri, bir nevi onun huzurunda bulduklarını düşünmeleri onlar üzerinde duygusal bir etki yapmıştır.

Hacda Etkileşim

Hac, dünyanın en müthiş hadiselerinden birisi, uluslararası bir ibadet ve toplantı yeridir. Buradaki Müslümanlar dünya Müslümanlarının bir kesiti, bir örneği ve bir numunesidir. Bütün İslam dünyasından inananların dil, renk, soy ve coğrafi bölge farklılıklarına rağmen, aynı amaç için bir araya gelmelerine ve birlik olma şuuruna imkân veren evrensel bir olaydır. Müslümanlar arası etkileşim ve iletişim için yıllık bir fırsattır. Müslümanlar arasında iletişimi güçlendirir; dilleri, giysileri, renkleri, kültürleri farklı insanları birbiriyle kaynaştırır, birlikte olma ve dayanışma imkânı verir,³² ırk, sınıf, milliyet, cinsiyet gibi farklılıkları bir tarafa bırakıp, aralarında önceden yapılmış herhangi bir anlaşma olmaksızın birlikte hareket etmeyi öğretir.³³

Hacılar buradaki ibadetleri sırasında aynı zamanda din kardeşlerinin durumu ile ilgili yakından bilgi sahibi olurlar. Bu bağlamda bazen din kardeşinin -temizlik, görgü, bilgi eksikliği, fakirlik gibi- durumlarına üzülür, bazen de her renkten, her tipten, rengârenk giyimli, nazik ve zarif insanlarla omuz omuza olmanın coşkusunu yaşarlar.³⁴ Bu durum, daha önce böyle bir tablo ile hiç karşılaşmamış, farklı bölgelerden gelen Müslümanları mukayese yapmamış insanlar için bulunmaz bir tecrübelerdir.

Hac boyunca edinilen bu tecrübeler insan için bir dönüm noktasıdır. Hacılar dünyanın dört bir yanından gelen insanların davranışlarını kendi davranışları ile kıyaslama, ölçme ve değerlendirme şansını elde ederler. Bir yandan kendinde gördüğü eksiklikleri düzeltmeye çalışır, diğer yandan başkalarında gördüğü güzellikleri alıp memleketine götürme imkânı bulurlar.³⁵

Yapılan bir araştırmada, Türk hacıların üçte biri diğer ülkelerden gelen Müslümanlarla konuşup sohbet ettiklerini belirtmişlerdir.³⁶ Oysa bizim mülakat yaptığımız kadınların hemen hemen hepsi bir şekilde diğer dünya ülkelerinden gelen hacılarla sözlü ve/veya vücut dili ile iletişim kurduklarını belirtmişlerdir.

32 Bayyigit, *Türkiye’de Hac Olayı*, s. 18, 19; Alkan, *a.g.e.*, s. 71; Coşan, *a.g.e.*, s. 56.

33 Hammoudi, *a.g.e.*, s.264; Görgün, *a.g.e.*, s. 399.

34 Alkan, *Hac Günlüğü*, s. 69, 116 ; Coşan, *a.g.e.*, s. 56.

35 Aktoprak, *a.g.e.*, s. 95.

36 Bayyigit, *Türkiye’de Hac Olayı*, s. 131.

Farklı kültür ve milletlerden hacılarla aynı mekânı paylaşmanın hacılara neler hissettirdiğine dair yapılan araştırmalarda hacıların çoğu renkler, diller, milletler farklı olsa da aynı Allah'a inanmanın, niyetlerin ve kalplerin aynı olmasının insana ayrı bir zevk verdiğini, kardeşliğin güzel örneğine şahit olduklarını belirtmişlerdir.³⁷

Türk hacılar ve araştırmacılar tarafından, kibar davranışları, beyaz, zarif ve dantelli giysileri ile Endonezya ve Malezyalı kadın hacılar³⁸ ile düğüne - bayrama gidiyormuş gibi güzel, renkli kıyafetleri ve biraz da rahat davranışlarıyla Afrika ve uzak doğudan gelen kadın hacılar özellikle dikkat çekici bulunmaktadır.³⁹

Mülakat yaptığımız kadınların hepsinin az ya da çok bir şekilde diğer ülkelerden gelen kadınlarla (yemeğini, seccadesini paylaşma, hediyeleşme, değişik düzeyde yardımlaşma vb.) ilişki kurduğu gözlenmiştir. Aşağıda bu ilişki şekillerinden örnekler sunulmuştur:

“Yanımdaki yönümdeki yabancılarla işaretler ile anlaştım. Amerika'dan gelenlerden etkilendim, zira ben Amerika'yı, Amerikalıları Hıristiyan olarak biliyordum. Ama onlar benimle aynı yerde, benim inandığım Allah ve Peygambere inanıyorlar, bu beni çok etkiledi. Çinli ve Suriyeli birileriyle ortak araba kiraladık ve Hz. Aişe Mescidi'ne gittik, onlarla karşılıklı iletişim kurma çabalarımız beni çok etkiledi” (Şeyda,44, Afyon).

“Namaz kılarken, tavaf ederken etrafımdaki yabancılara gülümseyerek baktım. Onlar da bana gülümseyerek cevap verdiler. Bazen namazı beklerken yanımda götürdüğümüz yiyeceklerimizi yanı başımızdaki yabancılarla paylaştık. Onlar da çantasında olanları bizimle paylaştı. Endonezyalı kadınlarla arkadaş olduk. El ele tutuşup hatıra resim çektirdik” (Semiha, 58, Zonguldak).

“Ravza'da yabancılar bana İslam kardeşliğini öğretti. Cennet bahçesinde bir Mısırlı bir İranlı kadınla birlikte birbirimizin elini tuttuk halka oluşturduk ve sırayla o halka içinde namaz kıldık. Bir elimde Mısırlının diğerinde İranlının ellerinin sıcaklığını hissettikçe kendimi onların kardeşi olarak düşündüm” (Yeşim, 31, Mersin).

“Gördüğüm her ülke insanını bir deftere kaydettim. 27 ülke insanı görmüşüm. Hacca gelmeseydim bir ömür boyu göremeyeceğim insan sayısı bu. Birçoğu ile de tanıştım. Kırık dökük İngilizceyle ve beden diliyle iletişim kurdum. Kur'an bizi ortak bir paydada buluşturuyordu. Sanki iletişim dilimiz gibiydi. Bu yolla iletişim kurduğum kişilerle kendimi çok yakın hissettim, kardeş gibi. Bana arkadaşlar hiç kimseye takılma ibadet et diyorlardı. Ama bence Hac, kardeşlik ve kaynaşmadır, boş işlerle uğraşmadığın sürece” (Mine, 47, Ankara).

37 Geçioğlu, *Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*, s. 68; Şahin, *a.g.e.*, s. 94; Şen, *a.g.e.*, s. 62.

38 Clingingsmith, vd., *The Hajj*, s. 1452-1156; Bayyigit, *a.g.e.*, s. 131; Geçioğlu, *Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*, s. 89.

39 Alkan, *Hac Günlüğü*, s. 34. Pakistanlı hacılar üzerinde yapılan bir araştırmada, Pakistanlıları pozitif yönden en çok etkileyen hacıların Endonezyalı hacılar olduğu tespit edilmiştir. Onlara göre Endonezyalı hacılar İslam'ı en iyi uygulayan hacılardır. Bkz. Clingingsmith, v.dğr., *The Hajj*, s. 1452-1156.

“Allah’ın bu kadar farklı insanı yaratması beni çok etkiledi. Bu kadar çok ve çeşitli insanı bir arada göreceğimi hiç ummuyordum. Bu kadar çok Müslümanın olduğunu da bilmiyordum. Namazda, tavafta etrafımızdaki, yanımızdaki yabancılarla birbirimize gülümsüyorduk” (Nuran, 45, Diyarbakır).

“Birçok ülkeden Müslümanlarla temas kurdum. Genelde beden dili ile anlaştım. Endonezyalı bir bayanla yan yana oturdum, çok zarifti. Seccademi paylaştık diye benim elimi öptü, ben de onun elini öptüm. Kendime onu o kadar yakın hissettim ki” (Lale, 46, İzmir).

“Norveçli Müslüman olmuş birkaç bayanla tanıştık. Bir de Hollandalı ile arkadaş oldum. Kâbe’ye ve Mescid-i Nebi’ye giderken tost meyve suyu gibi yiyecekler götürüyordum, onları paylaşıyorduk. Norveçli ve Hollandalıya tesbih ve yüzük hediye ettim. Farklı ülkelerden Müslüman olanları görmek beni çok mutlu etti. Onlarla fotoğraf çektirdik. Onları Türkiye’ye ülkeme davet ettim. Onlar da beni davet ettiler” (Latife, 62, Balıkesir).

Mülakata katılan hacılarımızın diğer ülkelerden gelen din kardeşleriyle karşılıklı ilişki ve etkileşimleri, hayatları boyunca anlatacakları bir hatırat niteliğindedir.

Hac Sonrası Değişim Ve Dönüşüm

Hac, bir yandan dinî bir görev diğer yandan dinî yaşamda bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu yüzden hac görevini tamamlayanlardan öncekinden daha farklı davranışlar beklenir. Aslında, İslam’ın temel kurallarına göre, hacdan dönükten sonra bireyin dinî sorumluluklarında herhangi bir değişiklik yoktur. Dinî ibadet veya sorumluluklarda hac sonrasında yükümlülük hâline gelen bir ibadet çeşidi olmamasına rağmen hacca giden insanın önceki durumuna göre daha iyi bir Müslümana dönüşmüş olması beklenir.⁴⁰ Bu yönüyle sosyolojik olarak ibadetler içinde haccın özel bir önemi vardır. İbadetler içinde mebrur⁴¹ olma, kabul görme kaydıyla karşılığının cennet olduğu peygamber tarafından müjdelenmiş bir ibadettir.⁴² Kabul görmüş bir hac insanı diriltir, dirilmek; değişmekle, gelişmekle mümkündür.⁴³

Değişebilmek, yıllarca statik düzlemde çok da sorgulanmadan yapılan ibadetlerin, alışkanlıkların sebebini anlamak, neyi niçin yaptığını bilmek, dinî düşünceyi tazeleyip yeniden gözden geçirmek,⁴⁴ bu şekilde kendini muhasebe etmekten geçer.⁴⁵ Özde değişim, muhasebe ve idrak ile yapılan hac ile oluşur.⁴⁶

40 Bünyamin Erul ve Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak*, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 97.

41 Mebrur; Hayırlı, beğenilmiş, makbul.

42 Müslim, Hac, 437.

43 Mustafa İslamoğlu, *Hac Risalesi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 12.

44 Alkan, *Hac Günlüğü*, s. 41.

45 Kısakürek, *Hac*, s. 46.

46 Mehmet Aktoprak, *Kutsal’a Yolculuk*, Aden Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 104.

Hac esnasında hiçbir şeye zarar vermemek esas olduğundan insanın çevresiyle ilişkisinde son derece dikkatli davranması gerektiği ortaya çıkar. Bu husustaki titizliğin ölçüsü Kur'an-ı Kerim'deki yasaklardan ve bu yasakların çiğnenmesi hâlinde verilecek cezaları bildiren ayetlerin açık üslubundan anlaşılmaktadır.⁴⁷ Özellikle bitki ve hayvan türünden canlılara karşı gösterilmesi gereken hassasiyet, kişiye başka zamanlarda kazanamayacağı ölçüde bir duyarlılık sağlar.⁴⁸

Hac boyunca edinilen bu yeni tecrübe, insan hayatı için bir dönüm noktası olabilmektedir. Hac öncesi manevî hazırlık, haccetmekle elde edilen arınma ile tamamlanmıştır. Hac ibadetini yerine getiren birey, hac dönüşü kendisine, ailesine, topluma ve tümüyle insanlığa karşı sorumluluklarının bilinciyle yeni bir hayata başlamaktadır.⁴⁹

İhram: Yeni ve Sade Bir Hayat

Bireyin hayatındaki değişim ihramla başlar. Hacda, ihramla başlayıp dönene kadar rutin hayatın dışında program dışı bir hayat vardır. Bu olağan dışı hayatın, kişinin alışkanlıklarından ve bağımlılıklarından kurtulmasına ve kendisiyle hesaplaşmasına imkân tanınması beklenir.⁵⁰

İhram, kişinin kendini geçici kaygı ve bağımlılıklardan kurtuluşunun sembolüdür. İhram süresince toplumsal barışı ve bütünlüğü bozucu, bencilliği uyandırıcı, geride bırakılan geçici haz ve menfaatleri hatırlatıcı mahiyetteki her türlü eşya ve fiiller yasaklanmıştır. İhram elbisesini giyen hac yolcusu, ayrıldığı dünyadan üzerinde kalan son parçaları da çıkarmış, ölmeden evvel ölmüşçesine kefene bürünmüştür. Şimdi âdeta ayrı bir dünyada ruhanî bir hayat başlamıştır. Bu hayat içinde ne çekişmek, dövüşmek, günaha girmek, beden zevki yaşamak, ne de bir canlıya hatta kendi saç ve sakalına kıymak vardır. Birkaç gün de olsa böyle bir yaşayışın, bundan sonraki hayat için insanda derin izler bırakacağı kuvvetle umulur.⁵¹

Hacda tavafa başlamadan önce Hacerü'l-Esved selamlanır. Bu selam ile hacı adayı, Allah'a söz vermiş ve ahd etmiş gibi olur. İyi bir insan ve iyi bir Müslüman olmak üzere Allah'a söz vermiş olan insanın bundan sonraki hayatını bu söze uygun olarak değiştirmesi, bu yönde kendisini de değiştirmesi beklenir.⁵²

Haccın belli bir zaman ve belli bir mekânda yapılması, hacıya her şeyin belli bir düzen içinde gerçekleştiği şuurunu kazandırır. Yine hacının hac esnasında Hz. Peygamber ve sahabilerin yaşadığı mekânlarda bulunması, o dönemin manevi ruhundan etkilenmesine yol açar.⁵³

47 Bakara, 2/158.

48 Geçioğlu, *Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*, s. 45.

49 Geçioğlu, *Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*, s. 18.

50 Tahsin Görgün, Haccın Hikmetleri, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul 1996, s. 398.

51 Hayrettin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri 1-2*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 200.

52 Esat Coşan, *Haccın Faziletleri ve İncelikleri*, Sefa Neşriyat, İstanbul 1994, s. 222.

53 Görgün, *Haccın Hikmetleri*, s. 398.

Netice itibariyle hac, bir taraftan Allah'a iman, tevhid inancı, peygamberlere iman, ahiret inancı gibi inanç esaslarını pekiştirirken, diğer taraftan da Müslümanlara takva, sabır, sevgi, saygı, kardeşlik, fedakârlık, diğerkâmlık, cömertlik gibi ahlaki güzellikleri kazanma ve yaşama imkânı sunar. Bu yönleriyle hac, itikat, akaid, ibadet ve ahlak dersleri yoğunlaştırılmış olan bir eğitim programı gibidir.⁵⁴ Bu programdan geçen hacının düşünce, inanç ve yaşayışında tutum ve davranış değişimine uğraması beklenir.⁵⁵ Araştırmada hacıların hac sonrası ne yönde değişiklik hissettikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hacca giden hemen herkesin gerek duygu ve düşüncelerinde gerekse yaşantısında az ya da çok bir değişikliğin olması beklenir. Çünkü hacca giden bu beklenti ile gider, orada onu dönüştürmeyi amaçlayan birçok ibadet yapar, döndüğünde de çevresindekiler onda bazı değişikliklerin olmasını beklerler. Bunu öğrenebilmek için kadın hacılara "Buraya - diyelim ki adınız Ayşe olsun- Ayşe olarak geldiniz. Hacı Ayşe olarak dönüyorsunuz. Ayşe ile Hacı Ayşe aynı mı, bundan sonra aynı olacak mı? Davranışlarınızda, hayatınızda ne gibi değişiklikler olacak?" sorusunu yönelttik. Otuz üç hacıdan biri⁵⁶ dışında hemen hepsi değiştiğini, dönüştüğünü ifade etmiştir.

Kılık kıyafetten, dinî inanış ve yaşayışa, dünyaya bakışa, insanlara karşı davranışa kadar pek çok değişimden dönüşümden bahsedilmiştir. Değişip dönüştüğünü söyleyen kadın hacıların hepsi, birçok yönden değişime uğradıklarını belirtmişlerdir.

Örnek Müslüman Olma

Daha önce de söylendiği gibi hac hayatta bir dönüm noktasıdır, bu yüzden çok büyük sosyal prestiji vardır. Hac sonrası kişinin 'hacı' olarak sosyal rolü değişmekte bununla beraber de daha dindar olması ve dinî pratikleri daha çok yerine getirmesi beklenmektedir.⁵⁷ Araştırmalarda, hacıların hac öncesine nazaran dinî hayatlarında beş vakit namaz kılma, Kur'an öğrenme ve okuma; haram, günah ve kötü alışkanlıkları terk etme gibi somut farklılıkların olduğu görülmektedir.⁵⁸ Görüştüğümüz kadın hacılar da hac dönüşünde örnek bir Müslüman olma beklentisine uygun davranmaya kendilerini hazırladıkları, sanki hacı olmakla örnek Müslüman olmayı adeta örtüştürdükleri görülmektedir. Aşağıda bununla ilgili hacı ifadeleri bulunmaktadır:

"Artık benim bir misyonum var. Ben, hacı Esmâ oldum. Bunu kendimi yüceltmek için söyleyemiyorum. Sorumluluklarımı hatırlamak için kendime söylüyorum. Ben gerçek hacı olmalıyım. Hacı kelimesine leke getirecek bir davranışta bulunmamak

54 Erul ve Keleş, *Hacı Anlamak*, s. 10.

55 Clingingsmith, vd., *The Hajj*, s. 1160.

56 "Allah'ın benden istediğini yaptığımı zannediyorum. Zaten munis biriyim. Pek değişeceğimi zannetmiyorum" (Vildan, 69, Ankara).

57 Clingingsmith, ve diğerleri, *The Hajj*, s. 1160; Mustafa Çağrı, "Hacca Nasıl Gidilir Hacdan Nasıl Dönülür?", *Din ve Hayat*, Sayı: 3, s. 26.

58 Şahin, *Hac İbadetinin Analizi*, s.106; Bayyigit, *Türkiye'de Hac Olayı*, s.156; Geçioğlu, *Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*, s. 94-95.

için azami özen göstermeliyim. Korkuyorum bu sıfatı yeterince taşıyamamaktan, ona zarar vermekten. Zaten davranışlarına dikkate eden, uç bir yaşamı olmayan insanım ama bundan sonra daha dikkatli olacağım”. (Esmâ, 35, Maraş)

“Hacıyım. Gençlere haccı yaşamış biri olarak örnek olacağım ve onlara hacca genç gitmeyi tavsiye edeceğim. Gelmeden hac masaldı; şimdi gerçek oldu” (Canan, 41, Kütahya).

“Bir hacının yaptığı ayıp, bin hacıyı karalar” bundan, bu vebalden korkuyorum ve hacılığımıza, hacılara zarar vermeyecek tarzda davranmak, yaşamak, davranışlarımı buna göre düzenlemek istiyorum... Davranışlarım itibariyle ve her şeyimle hacdan öncekinden daha güzel, daha iyi bir insan olmak istiyorum” (Aysel, 47, Karaman).

“Ayrıca dinimi daha iyi öğrenme çabasına gireceğim. Yetersizliğimi, eksikliğimi fark ettim. Daha donanımlı olmaya çalışacağım. Bilinçli bir Müslüman olacağım, bilgi açısından kendimi sürekli şarj edeceğim” (Lale, 46, İzmir).

“Çok büyük iç hesaplaşma yaşadım. Çok iyi bir Müslüman değilim, çok düzenli namaz kılmam, çok ibadet yapmam ama Allah beni misafir etti, Allah’ın misafiri oldum. Buna layık olmalı, daha iyi bir Müslüman olmak için çabalamalıyım, dedim. Yani ibadetlerimi daha düzenli yapmalı, daha güzel ahlaklı olmalıyım. Buna çalışacağım.” (Mine, 47, Ankara).

Örnek Müslüman olma hem ibadet etmeyi hem de ahlaki hasletlere sahip olmayı gerektirir. Bu anlamda mülakata katılan kadınların birisi hariç diğer hepsinde bu yolda bir çaba görülmektedir.

Tesettüre Riayette Titizlik

Haccın kadın hacı üzerindeki en somut belirtilerinden biri, kılık kıyafete ilişkin konularda görülmektedir. Yapılan bir çalışmada, kadınların yaklaşık %30’a yakını hac sonrasında kıyafetinde değişiklik yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu değişiklik tesettüre daha çok riayet etme şeklindedir.⁵⁹

Mülakata katılan kadınların 30’u hac öncesinde de başörtülü kişilerdir. Bu kadınlardan 6’sı hac olduktan sonra tesettürde daha da riayet edeceklerini ifade etmişlerdir. Aşağıda bunlardan iki alıntı bulunmaktadır:

“Hac mutlaka bundan sonraki hayatımı etkileyecek. Her şeyden önce giyim kuşuma daha çok dikkat edeceğim. Alışveriş, giyim kuşam konusunda kendimi nefsimle teslim etmeyeceğim, nefsimle mücadele edeceğim” (Aysel, 47, Karaman).

“Normal yaşamda örtülü ama iş hayatımda açığım, iş hayatımda da örtünme kararı aldım. Bone vs. gibi şeyler kullanacağım hiç olmazsa” (Hatice, 40, Ankara).

59 Bayyigit, *Türkiye’de Hac Olayı*, s. 167-169.

Mülakata katılan hacılardan üç tanesi ilk kez hac vesilesi ile örtünmüşlerdir. Bu hacılardan birisi bundan sonraki yaşantısını nasıl devam ettireceği konusunda karar veremezken ikisi hac sonrası da tesettüre devam edeceğini söylemektedir:

“Hac sonrası önce görüntüm değişecek. Gelmeden önce renk renk saçlarım olurdu. Saç rengimden sıkılır başka renge boyatırdım. Hacdan sonra kapanacağı ve renk renk başörtülerim olacak. En görünür değişikliğim bu” (Lale, 46, İzmir).

Araştırmada görülmüştür ki; hac tecrübesi kadınları tesettür konusunda daha duyarlı olmaya yöneltmektedir.

Sabır ve hoşgörü/tolerans⁶⁰

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in başka ibadetlere değil de hac ibadetine başlarken “Allah’ım, hac yapmak istiyorum, bunu bana kolay kıl ve kabul eyle”⁶¹ diye dua ettiğinden anlaşılmaktadır ki, hac zor bir ibadettir. Hacdaki zorluklara göğüs germenin en büyük dayanağı da sabırdır. Hatta o kadar ki, “hacçı tarif et deseler!”, “Hacılık sabır imtihanıdır” denilebilir.⁶²

Hac ibadeti esnasında hacı aday, yolculuğun sıkıntılına, yol arkadaşının olumsuz davranışlarına, ihram yasaklarına uymaya, izdihama, iklim şartlarına, milyonlarca insanla bir arada bulunmanın zorluklarına tahammül etmek, sabretmek zorunda kalır. Bu nedenle hacca giderken “her şeye sabır ve tahammül göstereceksin!” derler. Karşılaşılan olumsuzluklara rıza gösterilmese bile sabredilmesi tavsiye olunur.⁶³ Kısaca hac bir nevi eğitimidir ve bu eğitimden alınan en büyük derslerden biri de sabırdır. Bu dersi yeterince alan kimsenin hacdan sonraki hayatında da sabrı ve “öfkesini yutmayı” öğrenmesi beklenir.⁶⁴ Bu bağlamda hac ibadetini yerine getiren hacılarla yapılan çalışmalarda, diğer milletlere, sosyal gruplara karşı, haccin büyük oranda hoşgörü ve barışçıl eğilimlere yol açtığı tespit edilmiştir.⁶⁵ Hacın, mülakat yapılan hacılardan 19’una (%57,6) olup bitenlere karşı sabırla tepki verme, öfke kontrolü ve hoşgörü konusunda iyi bir eğitim verdiği görülmektedir. Aşağıda konu ile ilgili birkaç örnek bulunmaktadır:

“Her şeyden önce çok sabretmeyi öğrendim. Hoşgörünün hayatta ne kadar önemli olduğunu öğrendim.” (Latife, 62, Balıkesir).

60 Türkçede hoşgörü ve tolerans birbiri yerine kullanılmaktadır. TDK sözlüğünde de hoşgörü “Her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu, müsamaha, tolerans” olarak tanımlanmaktadır. TDK Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Ankara 2005, s. 901.

61 Buhari, Hac, 2; Müslim, Hac, 2.

62 Coşan, *Haccın Faziletleri*, s. 157.

63 Kısakürek, *Hac*, s. 16.

64 Yedigâr, *Hac Günlüğü*, s. 118; Erul ve Keleş, *Hacçı Anlamak*, s. 107.

65 Pakistan’da 1600 hacı üzerinde yapılan bir araştırmaya göre hac, diğer millet ve sosyal gruplara karşı büyük hoşgörü ve barışçıl eğilimler ortaya çıkarmaktadır. Clingingsmith, v.dğr., *The Hajj*, s. 1151-1165.

“Kendi kendime ‘Aydan artık kendine dikkat edeceksin, hacılığı kazanmak kolay değil’ diyorum. Burada sabırlı olmayı öğrendim. Kırıcı olmamaya dikkat ediyorum” (Aydan, 46, Antalya).

“On parmağımla sabırlı olmaya çalışacağım” (Havva, 75, Rize).

“Hacda bir başka değişikliğim, susmayı öğrendim. Çok kavgacıyım, Türkiye’de kavga edeceğim, çok durumda burada sustum, sabır ettim. Yani burası bana susmayı ve sabrı öğretti” (Yeşim, 31, Mersin).

“Hac, bana karakterimdeki fazlalıkları gösterdi. Onları törpülemeyi öğretti. Mesele insanlara çok karıştırdım. Artık karışmayacağım. Hac, sabrı, hoşgörüyü ve insanları olduğu gibi kabullenmek gerektiğini öğretti” (Selda, 55, İstanbul).

“Hac da piştim. Gerçekten öyle hissettim, hamdım oldum, çiğdim piştim. Sabrımız denendi sabrı öğrendik, hoşlanmadığımız bir tavra karşı yaparı, ayağımıza basarı hoş gördük. Daha önce kızacağımız bir sürü olumsuzluğa kızmadık. Nefsimizi kırmayı, katlamayı öğrendik. Müslüman olmayı öğrendim” (Esra, 40, Kayseri).

“Hoşgörünün hayatta ne kadar önemli olduğunu öğrendim. Buradan daha hoşgörülü biri olarak dönüyorum. Gidince çevreme de burada yaşadıklarımı anlatacağım” (Latife, 62, Balıkesir).

Yukarıdaki ifadelerden de görüleceği üzere hac, hacıları gerçek bir sabır ve hoşgörü eğitimine tabi tutmaktadır.

Namaza Daha Çok Özen

Mülakat yapılan kadın hacıların ibadetleriyle ilgili en bariz dinî tutum ve davranış değişikliği namaz konusunda kendini göstermektedir. Hac süresince ve sonrasında namaza daha çok özen gösterme haccin en önemli sonuçları arasında yer alır. Ayrıca kadın hacıların hac esnasında bazı gözlemlerinin ibadet tarzlarını sorgulamalarına yol açtığı görülmektedir.

“Bir kadın gördüm, yanında altı yaşlarında bir oğlu vardı ve ezan okundu. Kadın çantasından küçük bir pet şişe çıkardı, içme suyu. Bu suyla çocuğuna abdest aldırdı. Sonra çocuğuyla namaza durdu. Çocuğuna namazın kaçırılmayacak bir ibadet olduğunu davranışlarıyla öğretiyordu. Bense çocuğuma yanında kılarak örnek olmaya çalışıyorum. Oysa yaptırarak örnek olmak gerektiğini öğrendim. Ayrıca insanlar her halde ve şartta namaz kılıyorlar. Biz şartlarımıza namaz çok uymuyorsa namazı şartlarımıza uyduruyoruz. Kaza deyiveriyoruz. Bundan sonra bu davranışım da değişecek” (Şeyda, 44, Afyon).

“Her şeyden önce ibadetlerime daha çok önem vereceğim. Kaza namazlarımı kılmaya başlayacağım” (Zuhal, 46, Erzurum).

“Gelmeden önce vaktinde namaz kılma konusuna çok dikkat etmiyordum, artık ona dikkat edeceğim. Gelmeden önce seccadenin desenini görüyordum, artık namazda Kâbe’yi göreceğim” (Nurten, 51, Çankırı).

Mülakata katılan kadınlardan 8'i "artık ibadetleri konusunda daha dikkatli, özenli davranacaklarını" ifade ederken 8'i de bizzat "namazı" ifade ederek "çok dikkat edeceklerini" bildirmişlerdir. İki birlikte değerlendirildiğinde mülakata katılan kadınların %48,9'u (16 kişi) üzerinde hac, ibadetler konusunda pozitif yönde bir hassasiyet oluşturmuştur.

Dedikodudan Kaçınma

Başkaları hakkında duyduklarında üzülecekleri konuları konuşma anlamına gelen dedikodu İslam dininin kuvvetli yasakları arasındadır. Kur'an-ı Kerim'de açıkça haram kılınmıştır.⁶⁶ Her nedense bu davranış, erkeklerden daha çok kadınlara atfedilir. Bütün dinler dedikodudan uzak durmayı öğütler. Araştırmada görüşülen kadınlardan 5'i (%15,2) dedikodudan uzak durma konusunda, hacdan sonra bir hassasiyet geliştirdiklerini; bu konuda davranış değişikliğine uğradıklarını ifade etmişlerdir:

"Hac bana nefsimi terbiye etmeyi öğretti. Şeytana uyup dedikodu yaptığım oluyordu, hacdan sonra bu konuda daha hassas davranacağım ve dedikodu yapmamaya özen göstereceğim" (Melahat, 53, İstanbul).

"Arafat'ta Allah'a söz verdim; dilimi tutacağım. İnsanları bazen üzen taklit etme huyum var. Dedikoducu değilim ama az da olsa oluyor. Bütün bunları terk edeceğim" (Nuran, 45, Diyarbakır).

"Davranışlarımda birtakım değişiklikler olacak. İnsanlar arasında dedikodu çok var. Bir kadının yanına gidince başlıyor dedikoduya. Bundan sonra özellikle sus diyeceğim. Susmayınca yanından gideceğim. Tartışmayacağım, ağzımı mühürleyeceğim" (Havva, 75, Rize).

Mülakat yapılan kadınların ifadelerinde de görüleceği üzere, güzel ahlakın ve dindarlığın bir göstergesi olan "dedikodudan sakınma/kaçınma konusunda hassasiyet geliştirme" hacin davranışlar üzerindeki etkilerinden birisidir.

İnsanları Daha Çok Sevme ve Daha Saygılı Olma

Hac, yerel inanç ve uygulamalardan daha küresel İslami duyarlılıkların oluşmasına yol açmaktadır. Sabır ve hoşgörü ile birlikte başkalarına karşı saygılı olma hacin önemli kazanımları arasında yer almaktadır. Mülakata katılan kadınlardan 7'si (%21,2) hacin kendilerini sevgi ve saygı konusunda dönüştürdüğünü ifade etmişlerdir. Aşağıda bu yöndeki ifadelerden örnekler bulunmaktadır:

"Burada bu kadar çeşitli insanı görmem insan sevgimi artırdı, şimdi insanları daha çok seviyorum" (Melahat, 53, İstanbul).

"Burada sevgi ve saygının önemini öğrendim. Anne baba kıymetini anladım, artık anne ve babama daha saygılı ve daha iyi davranacağım" (Nuriye, 34, Van).

⁶⁶ Hucurat, 49/12.

“Hayatta daha dikkatli olmam gerektiğini öğrendim. Etrafımdaki insanlara karşı daha saygılı olacağım. Allah’a söz verdim, misafiri oldum, burada temizlendim, artık nasıl eskisi gibi olabilirim” (Zahide, 63, Sivas).

Hac ibadeti, bireylerde tolerans ve barışçıl eğilimlerin artışına⁶⁷, etraftaki insanları daha çok sevmeye ve saymaya katkı sağlamaktadır.

Ahret Konusunda Bilinç Tazelenmesi

Hac ibadeti esnasında özellikle Arafat ve Müzdelife tecrübesi insanlara kıyameti ve ahireti, Hz. Peygamber ve sahabelerin hayat hikâyelerini zihinde canlandırma da dünya hayatının geçiciliğini hatırlatmaktadır. Bu yönüyle hac ibadeti, dünya hayatının geçiciliği konusunda önemli bir bilinç tazelenmesine yol açmaktadır. Mülakata katılan hacılardan 4’ünün (%12,1) bu yöndeki ifadeleri aşağıda verilmiştir:

“Türkiye’ye gidince hayatımda yeni bir sayfa açacağım. Yeni bir beni götürüyorum Türkiye’ye. Uhrevi hayatı düşünerek de hareket edeceğim. Allah’a yakınlaştıracak şeylerde daha azimli, gayretli davranacağım. Artık dünya ve ahireti dengeleyerek yaşamaya çalışacağım.” (Hatice, 40, Ankara).

“Kesinlikle hac öncesi ben ile hac sonrası ben aynı değil, her şeyden önce duygular değişti. Gelmeden önce bağ bahçe iş, yani dünyalık önemliydi, şimdi artık ibadetim önemli olacak, önce ibadet diyeceğim. Artık kendimi daha dindar hissediyorum” (Canan, 41, Kütahya).

“Ahret için daha hazırlıklı olmak gerektiğini, dünyanın geçici olduğunu anladım. Bir de dinî bilincimin ne kadar zayıf olduğunu fark ettim. Çocuklarıma iyi bir örnek olmadığımı anladım, bu eksikliklerimi giderip iyi bir örnek, iyi bir anne olacağım, bu karardayım” (Elif, 35, Kütahya).

Hacıların hac esnasında yaşadıkları tecrübelerden hac sonrasına etki eden önemli bir kazanım da, bu dünyanın geçiciliği ve bundan sonra başka bir dünyanın varlığı, buna da hazırlıklı olmak gerektiğidir.

Sonuç

Hac, Müslümanlar için edası zorunlu ibadetlerden birisidir. Yapılış şekli itibarıyla namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerin hemen hepsinin özelliklerini bünyesinde toplayan haccın hem kişiyi içsel anlamda bir değişim ve dönüşüme uğratması hem de tutum ve davranışta dışa yansıyan bir boyutunun olması beklenir. Kadınların toplumsallaşma sürecinde önemli bir tecrübeye işaret eden hac ibadetinin, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadınlara bakışını olumlu yönde etkileyen bir ibadet olduğu söylenebilir.

67 Clingingsmith, ve diğerleri, *The Hajj*, s. 1164.

Kadın hacıların yaşadığı dönüşümü ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada yapılan mülakatlarda hacca giden kadınlar, hac öncesinde maddi ve manevi yönden hacca hazırlandıklarını, hac ibadeti süresince Kâbe'yi tavaf, Arafat dağında ve Müzdelife'de toplanma ile şeytan taşlamadan çok etkilendiklerini belirtmişlerdir. Medine'de peygamberin kabrinin bulunduğu yerlerin ziyareti de kadınların en çok etkilendiği konular arasındadır.

Mülakat yapılan kadınların tümü, az ya da çok diğer ülkelerden gelen hacılarıyla bir şekilde irtibat kurduklarını ve bundan çok olumlu etkilendiklerini; tamamına yakını da hac öncesi ile kıyaslandığında hac sonrasında değişime uğradıklarını ifade etmişlerdir. Bu değişimin daha çok hac sonrasında örnek Müslüman olma, tesettüre riayette titizlik gösterme, olaylara karşı daha sabırlı ve hoşgörülü olma, namaza daha çok özen gösterme, dedikodudan kaçınma, diğer insanlara karşı daha çok saygılı davranma ve dünya hayatının geçiciliği ile ilgili bilinç tazelenmesi konularında yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Aktoprak, Mehmet, *Kutsal'a Yolculuk*, Aden Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Alkan, Ahmet Turan, *Hac Günlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2002.
- Bayyığıt, Mehmet, *Sosyo-Kültürel Yönüyle Türkiye'de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- Bianchi, Robert R, *Guests of God- Pilgrimage and Politics in The Islamic World*, Oxford University Press, New York 2004.
- Civil, Zafer, *Din Psikolojisi Açısından Hac*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, Yüksek Lisans Tezi.
- Clingingsmith, David, Asım Ijaz Khwaja, Michael Kremer, "Estimating The Impact Of The Hajj: Religion And Tolerance In Islam's Global Gathering", *The Quarterly Journal of Economics*, 124(3), August 2009, ss.1133-1170.
- Coşan, Esat, *Haccın Faziletleri ve İncelikleri*, Sefa Neşriyat, İstanbul 1994.
- Çağırıcı, Mustafa, "Kul Hakkı", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 350-351.
- Çağırıcı, Mustafa, "Hacca Nasıl Gidilir Hacdan Nasıl Dönülür?", *Din ve Hayat*, Sayı: 3, ss. 25-28, 2007.
- Erbaş, Ali, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAÜİFD)*, C. 5, 2002, ss. 97-121.
- Erul, Bünyamin "Hac: Evrensel Buluşma ve Kutsala Yolculuk", *İslam'a Giriş: Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, DİB Yayınları, İstanbul 2007.
- Erul, Bünyamin, Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Geçioğlu, Ahmet Rıfat, *Hac İbadetinin Bireysel Yaşamdaki Rolü*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Görgün, Tahsin, Haccın Hikmetleri. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14. Cilt, ss. 397-399, İstanbul 1996.
- Günay, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999.
- Haley, Alex, Malcolm X, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 6. Baskı, Çeviren: Yaşar Kaplan.
- Hammoudi, Abdellah, *A Season in Mecca. Narrative of a Pilgrimage*, Polity Press Cambridge UK, 2006.
- Harman, Ömer Faruk, "Hac", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14. Cilt, ss. 382-386, İstanbul 1996.
- http://www.diyaret.gov.tr/turkish/Dua/uploads/files/kabul_olan_dualar.pdf (erişim, 3 Haziran 2013)

- İmam Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, Cilt 1, Çeviren: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1974.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hac Risalesi*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Kara, Mustafa, *Gönül Kâbesini Tavaf Etmek*, Tarcan Yayıncılık, Ankara ty.
- Karaman, Hayrettin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri 1-2*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Kerrare, Abbas, *Mekke-Medine ve Hac*, Tercüme: Abdullah Öz, Şamil Yayınevi, İstanbul 1982.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Hac*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1992.
- Köksal, İbrahim, *Türkiye'de Hac Organizasyonunun Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2005.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984.
- Öğüt, Salim, Hacla İlgili Fıkhi Hükümler, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14. Cilt, ss. 389-397, İstanbul 1996.
- Şahin, Hacer, *Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Master Tezi, 2006.
- Şen, Nuran, *Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değerlendirilmesi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Şeriatî, Ali, *Hac*, Fecr Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2010.
- Şimşek, Halil, *Kutsal Yolculuk*, Samanyolu, İstanbul 2004.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı 2006 Yılı Hac Raporu, Ankara.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 Yılı Hac Kura Çekimi Basın Açıklaması.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2012 Hac Broşürü.
- TDK Türkçe Sözlük, "Hoşgörü", 10. Baskı, Ankara 2005.
- Yadigâr, Ayten, *Hac Günlüğü*, Zafer Yayınları, İstanbul 2004.